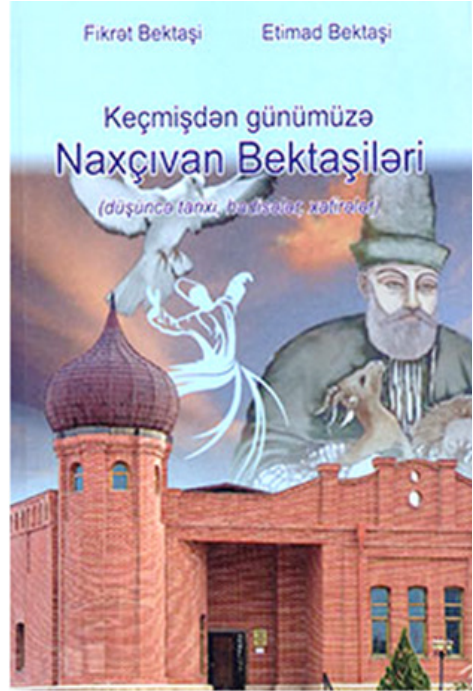

Fikret Bektaş, Etimad Bektaş, Geçmişten Günümüze Nahçıvan Bektaşileri: düşünce tarihi, olaylar, hatıralar, Acemi Yayıncılık ve Basım Derneği, Nahçıvan, 2018.*

Könül İmran EYVAZOVA**

Yüzyıllar boyunca Azerbaycan, Bektaşiliğin yaygınlık kazandığı önemli coğrafyalardan biri olmasına rağmen Azerbaycan'da Bektaşilik izlerinin araştırılması yönünde dikkate değer bir mesafenin alındığını söyleyemeyiz. Bu istikamette atılan adımlardan birisi de “Geçmişten Günümüze Nahçıvan Bektaşileri” adlı popüler nitelikli bir kitap çalışmasıdır. Belli olduğu üzere Bektaşilik İslam tarihinde, İslamiyet’in yayılmasında önemli bir rol oynamış ve dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Besim Atalay, Bektaşilik ve Edebiyat isimli kitabında Bektaşilik hakkında şunları söylüyor: “Bu tamamen Türkler’e mahsus (özü) bir tarikatır. Kültürü, dili, duygusu, vezni, edebiyatı, Türk’tür ve Türkçe’dir (Atalay, 1991, 15). Bektaşiliğin yaygın olduğu bölgelerden biri de Azerbaycan’dır. Bektaşiliğin Azerbaycan’da yayılmasına ilişkin ilk kaynaklar 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bektaşiliğin yayılmasını doğrulayan en önemli epigrafik belgenin Azerbaycan’ın Sabirabad bölgesinin Şihlar köyünde var olduğu bilinmektedir. Nitekim tarihi literatürde Hacı Bektaş Veli’nin oğlu Baba Sami’nin bu köyde defnedildiği belirtilmektedir (Neymatova, 1968, 38).

Sovyetler döneminde Azerbaycan Bektaşiliğinin araştırılması, Meşedihanım Nemetova’nın bir makale çalışmasıyla sınırlı kalmıştır. Fakat 70 yıl boyunca dini ve milli geleneklerimizin yasaklandığı Sovyet esaretinin sona ermesinden, bağımsızlığımızı elde ettikten sonra biz Azerbaycan Türkleri olarak manevi köklerimizi, tarihi ve kültürel mirasımızı yeniden gözden geçirmeğe başladık. Bu bağlamda Bektaşilik ile ilgili de yeni çalışmalara imza atıldı ve muhtelif yayınlar yapılmış oldu. Fahreddin Seferli’nin Ayrıca Nahçıvan’daki Bektaşilik izlerine dair makalesi bu bakımdan değer

* Geliş Tarihi: 22.04.2022, Kabul Tarihi: 22.04.2022. DOI: 10.34189/hbv.102.021

** Phd (Dr. Öğr. Üyesi) Könül Eyvazova, Bakü Devlet Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi, Arap Filolojisi Anabilim Dalı, Bakü, Azerbaycan. e-posta: eyvazovaki@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-6625-2564

arz etmektedir (Səfərli, 2003, 160-169). Kısaca olarak belirtmek gerekir ki, Azerbaycan'da Bektaşilik alanı ile ilgili son yıllarda Ahmet Taşğın (Taşğın, 2021), Fuzuli Bayat (Bayat, 2002), Namiq Musalı (Musalı, 2011; 2021), Bilal Dedeyev (Dedeyev, 2021) bazı çalışmalar yapmışlardır.

Ahmet Taşğın "*Hacı Bektaş Veli'nin Rum'da Yerleşimi ve Etki Alanını Genişletmesi*" isimli makalesinde Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme'sinde bahsi geçen halifelerin hayatını ele almış, Hacı Bektaş Veli'nin Azerbaycan'a gönderdiği halifelerinden bahsetmiş, üç halifenin Azerbaycan'a gönderilirken Tebriz, Şemahi ve çevresine gidip yerleştiklerini belirtmiştir (Taşğın, 2021, 94).

Fuzuli Bayat "*Safevi -Bektaşî İlişkileri ve Azerbaycan'da Baba Samit Tekkeleri*" (Bayat, 2002) ve "*Azerbaycan'da Baba Samit Tekkesi ve Safevi-Bektaşî İlişkileri Bağlamında Diğer Bektaşîler*" (Bayat, 2022) mekalelerinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1453-1478) zamanında Alevi ve Bektaşî düşüncesinin Azerbaycan'da yayılmasının Şeyh Cüneyd'in, Anadolu'dan getirdiği Kızılbaş zümreleri sayesinde vuku bulduğu ve Baba Samit dervişlerinin Aran, Karabağ ve Şirvan'da faaliyet gösterdikleri açıklanmıştır (Bayat, 2022, 95). Araştırmacı ikinci makalesinde (Bayat, 2022) Azerbaycan'da kurulan Baba Samit tekkesi ve ona bağlı olduğu bilinen Pir Halil ve Pirsaat türbelerinin, ayrıca Naxçıvan Bektaşî zaviyesi ve Bektaşî soyunun önceden var olan Safevi-Bektaşî ilişkilerinin daha da güçlenmesine, sadece Safevîlerin Anadolu'da değil, Bektaşîlerin de Azerbaycan'da etkin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ancak Babagan koluna bağlı Bektaşîler Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldıkları hâlde, Çelebi koluna mensup Baba Samit dervişleri ve Nahçıvan Bektaşîleri Safevi Devleti'nin en sadık insanları olmuşlar.

Kuzey Azerbaycan'ın Muğan, Aran, Karabağ, Şirvan, Nahçıvan gibi bölgelerinde yayılan Bektaşî tekkelerinin 19. yüzyılın başlarından itibaren hız kazanmağa başlayan Rus işgalinden sonra zayıflama ve yok olma sürecine girmesi ve Sovyet ateist propagandasıyla da unutturulduğunu, geriye Bektaşîlikle alakası olan birkaç türbe, ocak ve ziyaret yeri kalması, Bektaşî tekkelerin ise tarihin tozlu yollarında yok olup gittiğini, fiziksel olarak ömrünü başa vurması, ancak bugün Saatlı ve Sabirabad'da, Karabağ'da, özellikle Cebrayıl'da ruhen yaşamakta olmasını belirtmiştir (Bayat, 2022, 111-112). Aynı zamanda Bilal Dedeyev de konu ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Araştırmacı "*Osmanlı-Azerbaycan Sosyo-Kültürel İlişkileri Bağlamında Hurufilik ve Bektaşîlik*" isimli makalesinde Azerbaycan'da Bektaşîlik konusunu incelemiştir (Dedeyev, 2021, 219-222). Araştırmacıya göre Bektaşîlik, Azerbaycan orijinli bir tarikat olmasa da belli dönemlerde Azerbaycan'da da işlevini yapabilmıştır. Hurufilerden farklı olarak Safevîler (1501-1736) döneminde onların Azerbaycan coğrafyasında tekke ve zaviyelerinin bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

Azerbaycan'da Bektaşîlikle ilgili Namiq Musalının da çalışmaları dikkat çekmektedir. Adı geçen akademisyenin "*Azerbaycan'da Bektaşîlik*" adlı çalışmasında gerek ana kaynaklardan ve gerekse de bu alanda yapılmış olan incelemelerden yararlanılmak suretiyle dünden bugüne Azerbaycan'da Bektaşîliğin rolünü kısaca ortaya koyma ve bu coğrafyadaki Bektaşî türbe ve zaviyeleri üzerine derli toplu bir bilgi sunma teşebbüsünü ihtiva etmektedir (Musalı, 2021, 112).

Bektaşî soyundan olan Fikret ve Etimad Bektaşîler tarafından kaleme alınan “*Geçmişten Günümüze Nahçıvan Bektaşîleri*” kitabı, Azerbaycan’ın eski ve tarihi bir bölgesi olan Nahçıvan’daki Bektaşîler hakkındadır. Bu çalışma Etimad ve Fikret Bektaşî’lerin yaptıkları derlemeler, sözlü kaynaklar ve arşiv belgelerine dayanılarak yazılmış popüler türde bir kitaptır. Şunu da belirtmek isterdik ki, kadim Nahçıvan bölgesinde Bektaşîlik hakkında ilk Rus şarkiyatçı ve subay Konstantin Nikolayevič Smirnov (Smirnov, 1999, 17- 41), daha 1934 yılında tamamlamış olduğu Nahçıvan Bölgesinin Tarih ve Etnografyasına Dair Materyaller isimli kitabında Nahçıvan Bektaşîleri hakkında kısa bilgiler vermiştir. Kitabın editörü, önsözde, kitabın yazılma amacının, kökleri yüzyıllara dayanan bir neslin milletine, halkına hizmetlerini, yaşam felsefesini ve insani değerlerini okuyuculara aktarmak olduğunu belirtiyor (Bektaşî - Bektaşî, 2018, 3). Eser önsöz, giriş, sekiz bölümden oluşmaktadır. Kitapta ana konuya geçmeden önce “Tasavvuf Nedir?”, “İslam felsefesinin gelişimi ve mutasavvıflar”, “Türk-İslam Hareketi ve Yesevilik”, “Türk Tasavvuf Edebiyatı”, “Hacı Bektaş Veli’nin hayatı”, “Hacı Bektaş Veli’nin ”Hikmet Sayfaları”, “Hacı Bektaş Veli’nin Ahlaki Görüşleri” bölümlerinden oluşmaktadır. “İslam Felsefesi ve Tasavvufunun Gelişimi”, “Hacı Bektaş Veli’nin Hayatı”, “Hacı Bektaş Veli Hikmet Sayfaları” başlıklı konulara genel olarak değinilmiştir (s. 6-52).

Birinci bölümde ilk önce insanın manevi dünyası, gönül âlemi, tasavvuf, Türklerde tasavvuf konusunda bilgi verilmekte, Hallaç Mansur tarafından kurulan bir sistemin zamanla Türk dünyasında yayılarak yeni bir şekil alması, bu harekâtın Horasan’da başlaması daha sonra Türkistan’dan Anadolu’ya gelen Ahmed Yesevi’nin kendi tarikatını kurması, bu tarikatın yayılması, Azerbaycan’a kadar uzanması ile ilgili bilgi verilmektedir. Sonraki bölümlerde “İslam felsefesinin inkişafı ve mutasavvıflar”, “Türk-İslam harekâtı ve Yesevilik” başlıkları altında Türkler arasında İslam dininin yayılması, İslam dininin Türk milli kimliğinin oluşmasına tesiri, Türk milli kimliğinin oluşması, kurulan ilk Türk-İslam tarikatı – Yesevilik konuları ele alınmıştır (s. 18). “Türk-Tasavvuf edebiyatı” bölümünde ise İslam dinin Türk edebiyatına etkisi ve yansması, yeni türlerin ve örneklerin ortaya çıkması konusu işlenmiştir. (s. 19-2).

Kitabın “Hacı Bektaş Veli” bölümünde Hacı Bektaş Veli’nin hayatı, felsefesi, eserleri ile ilgili yapılan araştırmalar özet şeklinde taktim edilmiştir. Burada Hacı Bektaş Veli’nin ve Bektaşîliğin araştırılmasında Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi’nin geniş çaplı faaliyetinden bahsedilmektedir (s. 30). Kitabın diğer bölümlerinde “Hacı Bektaş Veli’nin hikmet sayfaları”, “Hacı Bektaş Veli’nin ahlaki görüşleri” konu edilmiştir. Kitabın “Bektaşîlik tarikatı” isimli ikinci bölümünde Bektaşîlik tarikatı hakkında uzun bilgiler aktarılmıştır (s. 53-72).

Eserin üçüncü bölümü “Nahçıvan’da Bektaşîlik”tir. Kitabın yazarlarına göre Nahçıvan’da Bektaşîliğin yayılmasını günümüze kadar gelen epigrafik metinler, kitabeler de kanıtlamaktadır. Nahçıvan’da Bektaşîliğin temelini Bektaşî neslinin ulu babası, büyük bir ihtimalle XIV. yüzyılın sonu, XV. yüzyılın başlarında yaşamış, Canan Bey Bektaş koymuştur. Bunun kanıtı olarak Safeviler döneminden (1501-ci il) önce Canan Bey Bektaş tarafından inşa edilen Nahçıvan’ın kuzeydoğusunda bulunan ve bu gün de mevcut olan Canan Bey çeşmesi ve bu çeşmeden başlayan Bektaş arkıdır. Bu

ark Bektaşilere mahsus olan büyük ziraat alanlarının sulanması için kullanılmıştır. Birçok kaynakta Bektaşilerin Selçuklar döneminde (XIII-XIV. yüzyıl) Konya vilayetinde su sistemlerinin teşkili ile uğraştıkları ve bunun başında büyük şeyh Pir-Ab-Sultan'ın durduğu belirtilmektedir (Qordlevskiy, 1934, 183-202). Anadolu'da Bektaşilerin yaşadığı arazilerde yaşanan su kıtlığı ile ilgili olarak suya tapıldığı da vurgulanmaktadır. Yazarlara göre Bektaşilerin Konya'da ve Nahçıvan'da aynı dönemde su işleri ile uğraşmaları Bektaşilerin Nahçıvan'da yerleşmesi tarihine vurgu yapan amillerdendir (s. 73-75). Bektaşilerin Selçuklar döneminde Nahçıvan'da su işleri ile bağlantılı olma ihtimaline ilk kez olarak Rus oryantalist V.A. Gordlevski tarafından vurgu yapılmıştır. Sovyetlerin hâkimiyete geldiği ilk dönemlerde Nahçıvan'ın su işlerine Mirza Ali Bey Bektaşi başkanlık ediyordu. Bununla bağlantılı olarak kitapta Bektaşilerin Nahçıvan'a Konya'dan geldiği ihtimali söz konusu edilmiştir (s. 75).

“Nadi Aliyyen” (Ali’yi çağır) duası tüm Bektaşi tarikatının kollarına aittir. Nahçıvan arazisinde mevcut olan kutsal yerlerde, camilerde bu duanın yer aldığı epigrafik yazıtlar mevcuttur. Bu dua, yazılı epigrafik bir belge olarak Nahçıvan'ın birkaç ilçesinde de görülmektedir. Şöyle ki Babek ilinin Nehrem köyündeki İmamzade türbesinde mezarın bulunduğu odanın duvarında, Ordubad şehrinin merkezinde bulunan Cami'nin duvarında “Nadi Aliyyen” duası yazılmıştır. Nahçıvan Devlet Tarih Müzesi'nde muhafaza edilen bir keşkül üzerinde de nesih hattı ile bu dua yazılmıştır. “Mucizeler tezahürü Ali’yi çağır” sözleriyle başlayan bu duanın Ordubad Cami'sinde ve Nehrem İmamzade'sinin duvarlarında bulunması, Bektaşi dervişlerine mahsus keşkülün üzerindeki Bektaşi duası Bektaşiliğin orta yüzyıllarda Nahçıvan'da yayılmasını kanıtlamaktadır.

Uzun yıllar Nahçıvan arazisinde Bektaşilerin faaliyetini ve Bektaşiliğin yaygınlaşmasını kanıtlayan XVII-XVIII. yüzyıllara ait Nahçıvan Bektaşilerine mahsus eski Zaviye mahallesinde bulunan Zaviye Camisi'dir. Sovyet döneminde bu Zaviyenin binası kütüphane, “Telman kulübü”, “Pionerler evi” gibi kullanılmıştır. Son dönemlerde bu binada Nahçıvan'ın bir tarihi abidesi olarak onarım ve tamirat işleri gerçekleştirilmiş ve burada Sevil Aliyeva Kadınlar Cemiyeti faaliyet göstermektedir. Kitapta, bu Zaviyenin Nahçıvan Bektaşilerine mahsus olduğunu kanıtlayan yazıtların mevcut olması belirtilmektedir (s. 76-77). Söz konusu muhteşem binanın Nahçıvan Bektaşilerinin Zaviye Camisi olması ile ilgili XX. yüzyılda yaşamış Bektaşi neslinden olanlar bilgi vermektedirler. Bu Zaviye Camisi içerisinde Arap alfabesi ile Bektaşilikle ilgili yazıtlar bulunmaktadır. Fakat Sovyetler zamanında caminin tamiri zamanı ermeni ustaların bu yazıtları mahvettikleri bilinmektedir (s. 77).

Nahçıvan'ın Çar Rusya'sı tarafından işgalinden sonra Bektaşilerin Nahçıvan'da büyük nüfuza sahip olmaları ve hâkimiyet için büyük tehlike oluşturmaları dikkate alınarak onlara karşı baskılar başlıyor. Bu baskılar özellikle, XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında çoğalarak represiyaya çevrilmiştir. Bununla bağlantılı olarak Nahçıvan Bektaşilerinin tarikatla ilgili faaliyeti giderek zayıflamış ve XX. yüzyılın 20'li yıllarından yok olmaya yüz tutmuştur. Söz konusu yıllarda Bektaşiler etraflarına Nahçıvan aydınlarını toplayarak faaliyet istikametlerini değiştirerek milli mücadeleye katılmışlar. Nahçıvan Bektaşilerinin sahip oldukları zengin kütüphaneler, Nahçıvan'ın ve Bektaşilerin tarihi ile ilgili belge ve elyazmaları Çar Rusya'sı ve Sovyet represiyası

zamanı yok edilmiştir. Kitabın “Nahçıvan Bektaşileri” başlıklı dördüncü bölümünde Bektaşi soyadının kökeni araştırılmıştır. Eski Türkçede “Bek”- güç, “taş”- görünüş anlamını vermektedir. Böylece Bektaşi “Güçlü görünen” anlamını taşımaktadır. Bektaşiler Nahçıvan’ın en eski nesillerinden hesap edilmektedir. Bektaşilerin Nahçıvan’a Selçuklar döneminde – XIII. yüzyılda geldikleri ihtimal edilmektedir.

Kitapta, Bektaşilik ile ilgili kısa bilgi verildikten sonra Çar Rusya’sı zamanında Bektaşilerin durumundan bahsedilmiştir. Çar Rusya’sının Azerbaycan’ı işgalinden sonra İslam dinine karşı baskıların artması sonucu Bektaşilerin tarikatla ilgili faaliyetlerine ve özellikle Bektaşi Zaviyesinin faaliyetine son verilmiştir. Bundan sonra Zaviye yemekhane, kahvehane olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Nahçıvan’da bulunan ve Bektaşiler soyundan olan Mirza Ali Bey Mirza İsmail Beyoğlu ailesinin esas amacı Bektaşi tarikatının faaliyetini yaşatmak olmuştur. XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın 20’li yıllarına kadar yeterince eğitim almış Bektaşiler için yeni faaliyet dönemi başlıyor. Çar Rusya’sına karşı Azerbaycan’ın bütün bölgelerinde, o sıradan Nahçıvan’ın arazisinde milli mücadele boy gösteriyor. Bu dönemde Bektaşilerin etrafında Nahçıvan aydınları bir araya gelerek gizli teşkilatlar oluşturmuş ve onların başında durmuşlar. 1885-1925 yılları arasında yaşamış Bektaşilerin büyük çoğunluğu - Mirza Mehdi Bey ve onun çocukları Haydar Bey ve Ağa Bey, Eşref Bey, Mirza Cabbar Ağa, Memmed Bağır Bey ve İsmail Bey’in oğlu Esed Ağa (Mirza Ali Bey istisna edilmekle) ne Çarlık, ne de Sovyet Rusya’sına hizmet etmişler (s. 85.) XX. yüzyılın 30’lu yıllarından itibaren Nahçıvan Bektaşilerinin yeni nesli komünist ideolojisini dâhilen kabullenmeyen ve bu rejime hizmet etmek istemeyen Bektaşiler bilim ve eğitim-öğretime yönelmişler. Onlar bu alanda büyük başarılarla imza atmışlar. Kitapta eğitimci, bilim adamı olan Bektaşilerin hayatları hakkında bilgiler aktarılmıştır.

Sovyetler zamanında bu neslin soyadı Bektaşi değil, Bektaşov şeklinde resmileştirilmiştir. Kitapta Bektaşilerin kızlarının evlendikten sonra soyadlarını değişmediği belirtilmektedir. “Nahçıvan Bektaşilerinin Nümayendeleri: XX. yüzyıla kadarki şecere” serlevhalı beşinci bölümde Nahçıvan Bektaşilerinin soyağacı yer almıştır. Bu soyağacı Bektaşi neslinden olan kişilerden derleme yoluyla toplanarak oluşturulmuştur. Sovyetler döneminde bu neslin mensubu olan Mirza Cabbar Ağa’nın evi yağmalandığı zaman onun evinde bulunan soyağacı da götürülmüştür. Bazı bilgilere göre bu tür belgeler Tiflis’e götürülmüştür. “Arşiv Senetleri” başlıklı VI. bölümde Bektaşiler nesline ait arşiv belgeleri yer almıştır. (s.103-143) “XIX – XX. asrın nümayendeleri” serlevhalı VII. bölümde Bektaşilerden olan ünlü kişiler hakkında bilgi ve hatıralar okurlarla paylaşılmıştır (s.144-257). “Şekiller, bazı senetler” adlı VIII. bölümde Nahçıvan Bektaşi neslinin temsilcilerinin fotoğraflarına yer verilmiştir (s.258-270). Popüler üslupta yazılmış bu kitap Nahçıvan Bektaşileri ile ilgili kaynak kişilerden toplanmış bilgileri ihtiva etmesi açısından ve bu konuda ilk derli toplu çalışma olması açısından önem arz etmekte ve Azerbaycan Bektaşiliğinin tarihine ışık tutmaktadır.

Kaynaklar

Atalay, Besim. Bektaşilik ve Edebiyatı. çev. Vedat Atıla. İstanbul: ANT Yayınları, 1991.

Bayat, Fuzuli. “Safevî-Bektaşi İlişkileri ve Azerbaycan’da Baba Samit Tekkeleri”.

- Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri. 181- 196. Ankara: 2002.
- . “Azerbaycan’da Baba Samit Tekkesi ve Safevî-Bektaşî İlişkileri Bağlamında Diğer Bektaşîler”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi / 101 (2022), 95-116.
- Bektaşî, Fikrət - Bektaşî, Etimad. Keçmişdən Günümüze Naxçıvan Bektaşîləri (düşüncə tarixi, hadisələr, xatirələr). Naxçıvan: Əcəmi Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 2018.
- Dedeyev, Bilal. “Osmanlı-Azerbaycan Sosyo-Kültürel İlişkileri Bağlamında Hurufilik ve Bektaşîlik”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi / 100 (2021), 211-234.
- Musalı, Namiq. “Anonim bir Safevî kaynağında Bektaşî ve Alevi Tarihine Dair Bilinmeyen Gerçekler”, Hacı Bektaş Veli: Güneşte Zerresinden, Deryada Katresinden. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri. 373-390. Ankara: 2010.
- . “Azerbaycan’da Bektaşîlik”. Hacı Bektaş Veli. Hazırlayanlar: Ahmet Taşğın, Erdal Aksoy. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları, 2021.
- Neymatova, Maşadixanum. Epiqrafıçeskie Pamyatniki i İx Znaçenie v İzuçenii Soçialno-Ekonomiçeskoj İstorii Azerbaydjana (XIV-XIX vv). Baku: Avtoreferat dissertasii dokt. ist. Nauk, 1968.
- Qordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. “İz İstorii Vodopolzovaniya v Konii”. Zapiski İnstituta Vostokovedeniya AN SSSR. No. 4 (1934), 183-202.
- Səfərli, Fəxrəddin. Orta əsrlərdə Naxçıvanın sosial-siyasi həyatında dini mərkəzlərin rolu. Bakı: Elm nəşriyyatı, 2003.
- Smirnov, Konstantin Nikolayeviç. Materialı po İstorii i Etnografii Nahiçevanskogo Kraya. Baku: Ozan, 1999.
- Taşğın, Ahmet. “Hacı Bektaş Veli’nin Rum’da Yerleşimi ve Etki Alanını Genişletmesi”. Hacı Bektaş Veli. Hazırlayanlar: Ahmet Taşğın, Erdal Aksoy. Kültür ve Turizm Bakanlığı yayımları. (2021), 81- 110. Ankara.